

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1991, 07

VILNIUS 1993

INSTITUT FÜR GESCHICHTE LITAUENS

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1991

VILNIUS 1993

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ
ГОД 1991

ВИЛЬНЮС, ИЗДАТЕЛЬСТВО НАУКИ И ЭНЦИКЛОПЕДИЙ, 1993

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1991 METAI

VILNIUS, MOKSLO IR ENCIKLOPEDIJŲ LEIDYKLA, 1993

UDK 947.45
LI 237

Redakcinė kolegija:

Vytautas Merkys (vyr. redaktorius), Tamara Bairauskaitė, Alfonsas Eidintas, Eugenijus Jovaiša, Vacys Milius, Leonas Mulevičius, Rita Strazdūnaitė (sekretorė), Adolfas Tautavičius, Irena Valikonytė, Regina Žepkaitė (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Redakcijos adresas:
2600 Vilnius, T. Kosciuškos 30

Išleista pagal Lietuvos istorijos instituto užsakymą

MŪSŲ JUBILIATAI

MARIJA ALSEIKAITĖ-GIMBUTIENĖ

Marija Gimbutienė — vilnietė. Ji gimė 1921 m. sausio 23 d. Vilniaus gydytojų Veronikos ir Danieliaus Alseikų šeimoje, kuri buvo lietuvių centras okupuotame Vilniaus krašte. Dėl susidariusios labai nepalankios situacijos šeimai teko išsiskirti, ir Veronika Alseikienė su vaikais 1933 m. persikėlė į Kauną. Marija, pradėjusi mokslą Vytauto Didžiojo gimnazijoje Vilniuje, toliau mokėsi Kauno „Aušros“ mergaičių gimnazijoje, kurią baigė 1938 m. Tais pačiais metais įstojo į Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultetą. 1942 m. baigė universitetą, 1940 m. perkelta į Vilnių. Dar studentė ištekėjo už inžinieriaus Jurgio Gimbuto ir susilaukė trijų dukterų.

Pagrindinė Marijos studijų specialybė buvo archeologija, tačiau lygiagrečiai ji išklausė visus tuo metu dėstytus lituanistikos ir etnografijos kursus ir išlaikė egzaminus. Tai labai paplėtė akiratį, ir vėliau Marija galėjo daug plačiau žvelgti į nepaprastai įvairias savo tyrinėjimo sritis. Jau diplominis darbas apie priešistorinės Lietuvos kapų tipus parodė, kad į mokslo pasaulį ateina gerai pasirengusi darbuotoja. Ji pirmoji Lietuvoje pagal laidoseną skyrė baltų genčių gyventas sritis, nustatė jų ryšius ir kaitą. Tai sudarė tolesnių baltų genčių etninių tyrinėjimų, tebetrunkančių iki šiol, pamatus, taip pat ir rengiamos mokslų daktaro disertacijos pagrindą. Mokslų daktaro laipsnį ji gavo 1946 m. Tiūbingeno universitete, kur su šeima karo audrų buvo nublokšta 1944 m. Vokietijoje M. Gimbutienė dar studijavo Tiūbingeno, Heidelbergo ir Miuncheno universitetuose. Nuo 1950 iki 1963 m. kaip tyrinėtoja ir lektorė darbavosi JAV Harvardo universitete, kur, visuomeninių prestižinių mokslus skatinančių fondų remiama, parengė knygą „Rytų Europos priešistorė“ (1956). Tai buvo labai kūrybingi metai: M. Gimbutienė parašė didžiulį darbą „Žalvario amžiaus kultūros Vidurio ir Rytų Europoje“ (1965) ir knygą anglų kalba „Baltai“ (1963), kuri vėliau buvo išversta į vokiečių ir ispanų kalbą. 1985 m. Vilniuje išėjo naujas jos variantas lietuvių kalba „Baltai priešistoriniais laikais“. Taip pat ji parengė knygą „Slavai“.

Persikėlusį į Kalifornijos universitetą Los Andžele, M. Gimbu-

tiene ištraukė į dar platesnę veiklą. Svarbiausia tyrinėjimų sritis tapo Pietų Europos neolitas. Mokslininkė vadovavo didžiulėms ekspedicijoms Graikijoje, Italijoje, Jugoslavijoje (Makedonijoje) ir kt. Ji sutelkė dėmesį ypač į to meto meną ir kultūrą, tad greta plačios tyrinėjimų studijos parengė išsamų darbą „Senovės Europos dievai ir deivės nuo 7000—3500 prieš Kristų: mitai, legendos, kultai, vaizdiniai“ (1974), kuris susilaukė ne vieno leidimo ir buvo išverstas į keletą kalbų, tarp jų ir japonų. Be daugelio straipsnių apie Didžiosios Deivės kulto įvairius aspektus, 1989 m. ji išleido vieną gražiausių savo knygų „Deivės kalba“, kurioje išaiškino daugybę kulto simbolių, būdingų įvairioms akmens amžiaus kultūroms. Visą ankstyvąją neolitą M. Gimbutienė ir apibūdina kaip Didžiosios Deivės laikotarpį, tad, apie jį rašydama, 1991 m. išleista knyga pavadino „Deivės civilizacija. Senosios Europos pasaulis“. Neužmirštas ir lietuvių skaitytojas: „Mokslo“ leidyklai jau įteiktas rankraštis „Senoji Europa“, kuriame sukaupti visi svarbiausi Europos kultūros iki indoeuropiečių atsikraustymo tyrinėjimo duomenys.

Būdama Kalifornijos universiteto profesorė, M. Gimbutienė ne tik čia skaitė paskaitas ir vadovavo studentų darbams, bet su paskaitomis vykdavo ir į kitus universitetus, rengė konferencijas, simpoziumus. Pati dalyvavo ir pranešimus skaitė daugiau kaip 40-yje tarptautinių renginių įvairiomis kultūros istorijos temomis Airijoje, Anglijoje, Čekijoje ir Slovakijoje, Indijoje, Italijoje, Jugoslavijoje, Sovietų Sąjungoje, Šveicarijoje, Vokietijoje ir kt. Ne kartą lankėsi Lietuvoje, Vilniaus universitete ir kt. skaitė paskaitas baltų kultūros, Senosios Europos archeologijos, meno ir pasaulio sampratos klausimais.

Tarp daugybės įvairių darbų profesorė niekad nepamiršo savo didžiojo pašaukimo — baltų kultūros tyrinėjimų. Amerikoje ji buvo svarbiausia baltų studijų organizatorė, nuo 1980 iki 1982 m. — Baltų studijų asociacijos prezidentė, nesiskyrė ir su Lituanistikos institutu.

M. Gimbutienės mokslinis darbas daugiausia susijęs su Europos archeologija, pabrėžiamas Senajai Europai iki indoeuropiečių įsiveržimo būdingas matriarchalinis kultūros pobūdis. Ji pakeitė socialinės-ekonominės struktūros, o kartu ir pasaulėvaizdžio bei meno sampratą. Profesorė Europos indoeuropeizaciją sieja su trimis jos vadinamos Kurganų kultūros bangomis iš pietryčių stepių srities. Vidurio Europoje iš jos susidariusio antrinio židinio indoeuropiečiai išsigalėjo didžiojoje Europos dalyje. Tai viena iš galimų sunkiai sprendžiamos indoeuropiečių problemos interpretacijų, kuri susilaukė nemaža pasekėjų. Plačiai savo požiūrį šiuo klausimu mokslininkė išdėstė trijuose dideliuose straipsniuose, išspausdintuose „Indoeuropiečių studijų žurnale“.

M. Gimbutienės bibliografiją sudaro apie 20 knygų, daugiau nei pora šimtų mokslinių straipsnių, neskaitant mažesnių konferencijų pranešimų bei paskaitų. Be to, ji rašė straipsnių Britų enciklopedijai, Lietuvių enciklopedijai ir įvairiems populiariems periodi-

niams leidiniams. Be šių darbų, kurių mažame straipsnyje net išvardyti neįmanoma, juo labiau iškelti jų reikšmę archeologijos mokslui, spaustuvėse bei žurnalų redakcijose dar guli ne vienas straipsnis ar knyga. Profesorė nenuilstamai tęsia savo darbą.

R. Rimantienė

REGINA VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ

Daugelio žmonių nuomone, archeologija — vyrų mokslas. Tačiau Lietuvos archeologai vyrai gali didžiuliais savo gretose turėdami energingą, originalių kūrybinių sumanymų kupiną mokslininkę Reginą Volkaitę-Kulikauskiene.

1936 m. pradėdami Lietuvos istorijos studijas Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultete, R. Volkaitė gal ir nesitikėjo, kad visas jos mokslinis kelias bus susijęs su Lietuvos proistore. Studijų metais teko klausyti dr. J. Puzino paskaitų, dalyvauti žvalgomosiose ir stacionarinėse ekspedicijose, dirbti naujai įsteigto Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus Proistorės skyriuje. Pagrindinė R. Volkaitės-Kulikauskienės archeologinių tyrimų kryptis — vėlyvojo geležies amžiaus nagrinėjimas — taip pat ėmė formotis dar studijų metais. Čia didelę įtaką turėjo prof. I. Jonynas, paskatinęs domėtis labai svarbiu Lietuvos valstybės ištakų laikotarpiu, kurio neįmanoma nušviesti nesusiejus archeologijos ir istorijos šaltinių.

Pirmąjį straipsnį „Staciūnų kapinyno antkaklės“ archeologė išspausdino sunkiais 1943 metais. Jame atsiskleidė kaip puiki Lietuvos archeologinės medžiagos žinovė, parodžiusi šio paminklo vietą vakarų ir rytų Lietuvos archeologinių kultūrų sąlytyje.

1941 m. R. Volkaitė-Kulikauskienė buvo pakviesta asistente į Vilniaus universiteto Archeologijos katedrą. Prasidėjo daugiau kaip 20 metų trukęs vaisingas pedagoginis darbas — Lietuvai labai reikalingų archeologijos specialistų rengimas. Nuo 1947 iki 1952 m. R. Volkaitė-Kulikauskienė dirbo vyr. dėstytoja, nuo 1952 iki 1962 m. vadovavo Archeologijos ir etnografijos katedrai. 1956 m. jai buvo suteiktas docentės mokslinis vardas. Dirbdama universitete, R. Volkaitė-Kulikauskienė skaitė archeologijos pagrindų, Lietuvos archeologijos, archeologijos tyrinėjimų metodikos, lietuvių IX—XII a. materialinės kultūros, slavų — rusų archeologijos, akmens amžiaus kursus. Kiekvieną vasarą vadovavo studentų archeologinei praktikai, kiekvieną pavasarį ant jos stalo gulė studentų diplominiai darbai. Per pirmuosius pokario dešimtmečius parengta apie 50 archeologų, ir beveik visi jie R. Volkaitės-Kulikauskienės mokiniai. Ir vėliau nenutrūko šios archeologės ryšiai su Vilniaus universitetu. Ji skaitė specialius kursus archeologijos-muziejinkystės specialistams, vadovavo ekspedicijoms, kuriose daugelis studentų dirbo per vasaros praktikas. Norėdama su archeologijos paminklais ir jų tyrinėjimais supažindinti ne tik studentus, bet ir kuo daugiau

kraštotyriminkų, paminklosaugininkų, R. Volkaitės-Kulikauskienė 1958 m. parengė knygą „Lietuvos archeologijos paminklai ir jų tyrinėjimai“.

Nuo 1962 m. R. Volkaitė-Kulikauskienė dirba Lietuvos istorijos institute. Čia geriausiai atsiskleidė mokslinės veiklos kryptys, platus moksliniai interesai. R. Volkaitė-Kulikauskienė gerai žinoma kaip aktyvi tyrinėtoja, vadovavusi daugeliui archeologinių ekspedicijų. Ją domino įvairių Lietuvos regionų laidojimo paminklai ir piliakalniai. Mokslininkė tyrinėjo Girkalių, Laivių, Linksmučių, Pryšmančių kapinynus, Aukštųjų Rusokų, Čiobiškio, Migonių, Puškalaukio, Rusių Rago pilkapynus, kasinėjo Maišiagalos, Migonių, Narkūnų, Nemencinės, Punios, Rudaminos, Sudargo piliakalnius, Mindaugo Sostą ir Pilies kalną Kernavėje. Jos vadovaujamos ekspedicijos paprastai būna puikiai organizuotos, aukšto lygio jų tyrinėjimų metodika. Tai gera mokykla pradedantiems archeologams. Tyrinėjimų medžiagą mokslininkė apibendrina straipsniuose, kuriuos išspausdino leidiniuose: „Lietuvos istorijos instituto darbai“, „Iš lietuvių kultūros istorijos“, „Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai“, „Lietuvos istorijos metraštis“, „Lietuvos archeologija“ ir kt. Punios piliakalnio tyrinėjimams skirta monografija. Bet lauko tyrinėjimai vis dėlto netapo svarbiausia R. Volkaitės-Kulikauskienės archeologinio darbo sritimi. Archeologei ypač būdingas mokėjimas apibendrinti plačią ir įvairią medžiagą, naujai ir originaliai spręsti sudėtingas mokslo problemas. Paminėsime keletą svarbiausių mokslininkės veiklos krypčių: tai feodalizmo genezė Lietuvoje, klasinių santykių formavimasis Lietuvos valstybės susidarymo išvakarėse — IX—XII a. Šie klausimai nagrinėti R. Volkaitės-Kulikauskienės kandidato (1951 m.) ir daktaro (1968 m.) disertacijose. Pirmą kartą visa IX—XII a. Lietuvos archeologinė medžiaga apibendrinta kartu su P. Kulikausku ir A. Tautavičiumi parengtoje ir 1961 m. išleistoje monografijoje „Lietuvos archeologijos bruožai“, kuriai mokslininkė parašė didelį skyrių „Ankstyvojo feodalizmo laikotarpis (IX—XII a.)“. 1970 m. pasirodė svarbiausia R. Volkaitės-Kulikauskienės studija — „Lietuviai IX—XII amžiais“. Čia tyrinėtoja daugiausia dėmesio skyrė senųjų Lietuvos gyventojų, suformavusių lietuvių tautybę, etninei istorijai, išryškino vidinius ekonominius veiksnius, lėmusius feodalines Lietuvos valstybės susikūrimą. Prie IX—XIII a. archeologinės medžiagos bei pavienių su šiuo laikotarpiu susijusių temų R. Volkaitė-Kulikauskienė grįžo ir vėliau. Jos pamėgta tema nagrinėjama remiantis naujais radiniais, plačiau, naujais aspektais. Tai atspindi ir nedidelė, bet su ypatinga meile 1971 m. parengta monografija „Lietuvio kario žirgas“, taip pat 1978 ir 1981 m. pasirodęs dvitomis „Lietuvių materialinė kultūra IX—XIII a.“ Pastarajame kolektyviniame darbe aktyviai pasireiškė nemažas R. Volkaitės-Kulikauskienės mokinių būrys.

Reikšmingiausia archeologės tyrinėjimų kryptis — lietuvių etnogenezė. Keliuose straipsniuose nagrinėjamas lietuvių tautybės susidarymas, ieškoma ryšio tarp archeologinių kultūrų ir jas atitinkančių genčių junginių, įsiliejusių į besiformuojančią lietuvių tautybę.

Mėginama pasekti šio proceso ištakas, nustatyti substrato ir superstrato etninius elementus, konsoliduojančius veiksnius (deginimo papročio plitimas visoje Lietuvoje). Šie ir kiti lietuvių etnogenėzės klausimai, apibendrinti mokslininkės redaguotoje kolektyvinėje monografijoje „Lietuvių etnogenėzė“, nuskambėjo pranešimuose baltų etnogenėzei skirtose konferencijose Vilniuje, Rygoje, Palangoje.

Savita ir originali R. Volkaitės-Kulikauskienės veiklos sritis — senovės lietuvių aprangos (papuošalų ir drabužių) nagrinėjimas. Čia pasireiškė mokslininkės moters braižas, gebėjimas įsijausti į tolimų mūsų protėvių meną, jų grožio supratimą, nužerti laiko dulkes nuo praeities liekanų, pasitelkus vaizduotę, atkurti įdomius ne tik archeologams, bet ir dailininkams, etnografams lietuvių drabužius. Kartu su R. Rimantiene serijoje „Lietuvių liaudies menas“ 1958 ir 1966 m. parengti puikūs senovės lietuvių papuošalų albumai, straipsniuose ir monografijose nagrinėjami, atkuriami senovės lietuvių moterų papuošalai arba įvairių archeologinių epochų visa apranga bei jos raida. Paskutiniaisiais metais R. Volkaitė-Kulikauskienė nesitenkina formaliu senovės lietuvių papuošalų apibūdinimu. Remdamasi tyrimų rastriniu elektroniniu mikroskopu-mikroanalizatoriumi duomenimis, mėgina pasekti sudėtingus juvelyrinių dirbinių gamybos technologijos procesus. Tai nauja ir perspektyvi mūsų archeologijos kryptis.

Straipsnio apimtis neleidžia plačiau apžvelgti tokios svarbios R. Volkaitės-Kulikauskienės veiklos krypties, kaip dalyvavimas daugelyje tarptautinių ir respublikinių mokslinių konferencijų. Lieka nepaliesta aktyvi jos veikla populiarinant Lietuvos archeologiją spaudoje, radijo ir televizijos laidose, visuomenei skirtose paskaitose.

1991 metais savo jubiliejų Lietuvos Mokslų Akademijos narė korespondentė, istorijos mokslų daktarė Regina Volkaitė-Kulikauskienė pasitiko sukaupusi didžiulę mokslininkės patirtį, atskleidusi ne vieną Lietuvos istorijos puslapį. Šiandien jos vardas neatskiriamas nuo Lietuvos archeologijos. Sulaukusi garbingo amžiaus, mokslininkė kupina kūrybinių sumanymų. Palinkėkime, kad Regina Volkaitė-Kulikauskienė toliau sėkmingai darbuotųsi Lietuvos archeologijos šlovei, o visi, besidomintys Lietuvos praeitimi, dar skaitytų ne vieną jos publikaciją.

A. Luchtanas